

Oborové a obecné termíny v univerzálních a oborových databázích

K některým problémům terminologické práce

Marie.Balikova@nkp.cz

Česká terminologická databáze z oblasti knihovnictví a informační vědy (TDKIV)

Terminologický výkladový slovník/terminologická výkladová databáze z oblasti knihovnictví a informační vědy a hraničních/příbuzných oborů

cca 3200 zpracovaných hesel (tj. cca 4900 termínů včetně ekvivalentů) reprezentujících podstatné oblasti knihovnictví a informační vědy

- v průběhu let - zúžení tematického záběru

zařazeny převážně oborové termíny, případně termíny, které jsou definovány jako víceoborové

- hlavní obory
  - knihovnictví a informační věda
- hraniční a příbuzné obory
  - obory zabývající se různými aspekty vlastního předmětu KIV (knihověda, informatika, vydavatelská činnost, komunikační věda, informační technologie)
  - obory, jejichž pojmová soustava obsahuje termíny související s obory KIV (etika, psychologie, sociologie)

účel, cíl: informační

standardizační

harmonizační

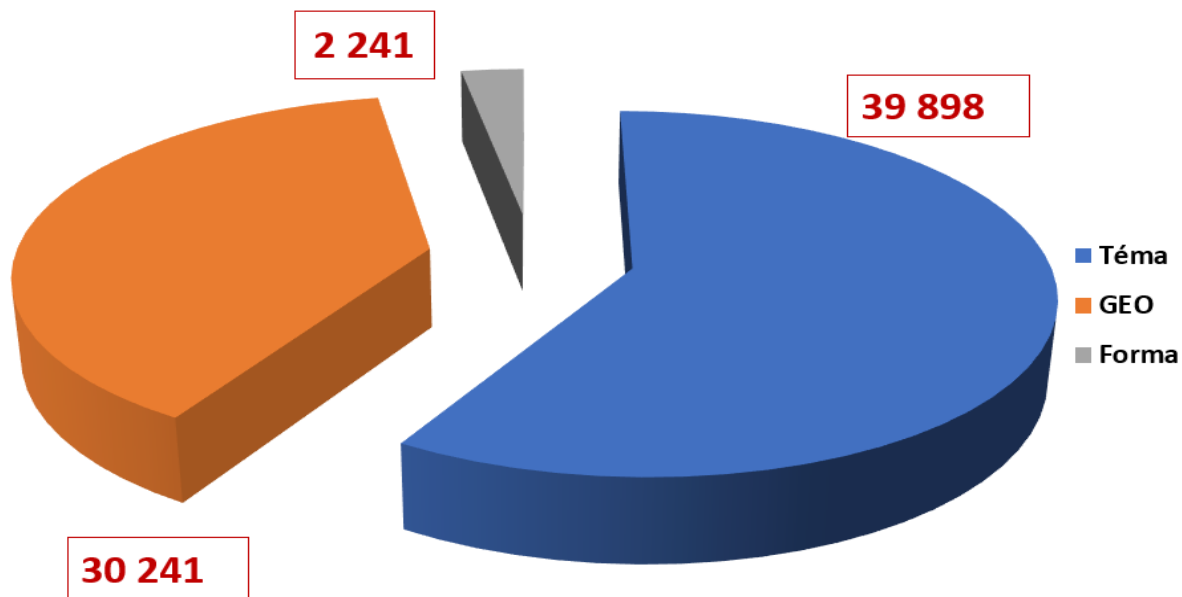
cílová skupina: odborná komunita, převážně studenti

	<ul style="list-style-type: none"> ● katalog
Ekvivalent	knihovní katalog
Termín anglicky	library catalogue
Výklad termínu	<p>Sekundární informační zdroj obsahující soubor katalogizačních záznamů o dokumentech, které daná instituce uchovává ve svých fondech nebo které trvale nebo dočasně zpřístupňuje, vytvářený podle předem stanovených zásad a umožňující zpětné vyhledávání dokumentů. K základním funkcím katalogu patří lokační funkce (katalogizační záznam informuje o umístění dokumentu a organizaci fondu), bibliografická funkce (katalogizační záznam informuje o existenci dokumentu), rešeršní funkce (katalogizační záznam umožňuje efektivní vyhledání dokumentu), propagační funkce (katalogizační záznam informuje o nově vydaných dokumentech). Knihovní katalogy se dělí podle formy zpřístupnění (listkové, listové, svazkové a elektronické), podle úplnosti (úplné, dílčí, souborné), podle typů zpřístupňovaných dokumentů (katalog knih, periodik, firemní literatury, speciálních dokumentů apod.).</p> <p>[KATUŠČÁK, MATTHAEIDESOVÁ, NOVÁKOVÁ-1998:176] [SMETÁČEK-1985:40-41] [VODIČKOVÁ-CEJPEK-1965:43-46] [ČSN ISO 5127-2:12]</p>
Normativní výklad	<p>Uspořádaný soupis nebo bibliografický vyhledávací systém umožňující přístup k údajům a adresám dokumentů v jednom nebo několika fondech.</p> <p>[ČSN ISO 5127-2003]</p>
	<p>Soubor katalogizačních záznamů dokumentů ve fondu nebo ve fondech, uspořádaný podle určitých pravidel tak, aby bylo možné zpětné vyhledávání dokumentů. [výklad z neplatné normy]</p> <p>[ČSN ISO 5127-3A]</p>
Zdroj výkladu	<ul style="list-style-type: none"> KATUŠČÁK, MATTHAEIDESOVÁ, NOVÁKOVÁ-1998:176 SMETÁČEK-1985:40-41 VODIČKOVÁ-CEJPEK-1965:43-46 ČSN ISO 5127-2:12 ČSN ISO 5127-2003 ČSN ISO 5127-3A
Zdroj norm.výkladu	
Příbuzný termín	<ul style="list-style-type: none"> ● abecední katalog ● analytický katalog ● anotovaný katalog ● bibliografie ● dokumentografický fond ● elektronický katalog ● evidenční soupis ● inventář ● souborný katalog

Poznámka: *plným názvem knihovní katalog*

Soubor věcných autorit (CZENAS)

Řízený a měnitelný abecedně uspořádaný soubor věcných selekčních údajů - **lexikálních jednotek (ověřených a unifikovaných)**, mezi nimiž jsou vyjádřeny základní sémantické vztahy (**ekvivalence, hierarchie, asociace**), určený ke zpracování a vyhledávání dokumentů a informací

Účel, cíl: nástroj autoritní kontroly usnadňující splnit informační požadavek uživatele

- **najít** entitu, která koresponduje s vyhledávacími kritérii stanovenými uživatelem
- **identifikovat** entitu (potvrdit, že popsaná entita koresponduje s nalezenou entitou, nebo rozlišit mezi dvěma a více entitami s podobnými charakteristikami)
- **vybrat** entitu, která odpovídá uživatelským potřebám (tj. vybrat entitu, která koresponduje s uživatelským požadavkem, s respektem k obsahu, fyzickému formátu, nebo odmítnout entitu pro nevhodnost)

Zaměření: univerzální, zahrnuje všechny obory

Výběr termínů: princip literary warrant

Cílová skupina: laická i odborná veřejnost

FRBR Mezinárodní principy katalogizace

Struktura záznamu CZENAS

AUT - Úplné zobrazení záznamu

Zvolte formát: Standardní -- MARC

Záznam 1 z 1

<u>Ident. číslo</u>	ph121660
<u>Záhlaví</u>	<u>knihovní služby</u>
<u>Odkaz. forma</u>	knihovnické služby služby knihovnické služby knihovní služby knihoven
<u>Nadřazený termín</u>	<u>informační služby</u>
<u>Podřazený termín</u>	<u>bibliografické služby</u> <u>elektronické knihovní služby</u> <u>meziknihovní výpůjční služba</u> <u>online knihovní služby</u> <u>rešerše</u> <u>výpůjční služby</u>
<u>Asoc. termín</u>	<u>elektronické služby</u> <u>uživatelské dotazy</u> <u>zpřístupňování dokumentů</u>
<u>MDT</u>	024.5/.6
<u>Angl. ekvivalent</u>	<u>library services</u>
<u>Skupina Konspektu</u>	024 - Služby knihoven [12]
<u>Poznámka</u>	<u>Činnost, kterou knihovny vyvíjejí k účinnému využívání jejich fondů a k uspokojení informačních potřeb uživatelů.</u>
<u>Systém. číslo</u>	000121660

ID záznamu
Termín/pojem
Variantní formy termínu (ekvivalence)
Nadřazený termín/pojem (hierarchie, polyhierarchie)
Podřazený termín/pojem (hierarchie)
Asociovaný termín/pojem (asociace)
Notace klasifikačního systému MDT
Anglický ekvivalent
Skupina Konspektu
Poznámka
Notace MDT

Klasifikační systém MDT podporuje:

- **určení dominantního oboru daného oboru**
- **posouzení jednoznačnosti a systémovosti termínu**
- **tvorbu hierarchické struktury univerzálního souboru**
- **mezinárodní srozumitelnost**

Výběr termínů - TDKIV

- seznam termínů sestavený řešitelským týmem
- zdroje pro excerpci
  - Vícejazyčný slovník knihovnické terminologie
  - soupis předmětových hesel a klíčových slov databáze KKL
  - Terminologický slovník knihovnický a bibliografický / Hana Vodičková, Jiří Cejpek
  - oborové normy
- rozdělení do tematických tříd -
- externí spolupracovníci
  - zpracovatelé
    - doplnění seznamu hesel/termínů
    - ověření termínů ke zpracování v primárních zdrojích – odborných textech
    - vypracování hesel
  - lektoři
  - redaktoři hesel
  - otevřený systém, termíny lze doplňovat podle potřeby

Výběr termínů - CZENAS

Základní principy

- literary warrant
  - doložení (odůvodnění) pro zařazení termínu do souboru tematických autorit z důvodu jeho častého výskytu v literatuře domácí i zahraniční produkce*
- organizational warrant
  - doložení (zdůvodnění) pro zařazení termínu do souboru tematických autorit z důvodu potřeby hierarchické struktury systému
- users warrant
  - doložení (zdůvodnění) pro zařazení termínu do souboru tematických autorit z důvodu potřeb uživatelů **

Soubor tematických autorit

otevřený systém utvářený induktivní metodou (tj. zdola s dokumentem v ruce)

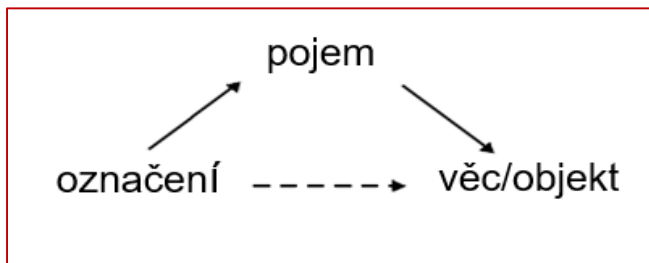
* *věcná správnost termínu – příklad: holocaust x šoa*

** *zařazení termínu (ne)profesionální knihovny*

Pojem (obecný, individuální)

Pojem

- jednotka vědomí vytvořená jedinečnou kombinací charakteristik

Obecný pojem

- pojem vztahující se ke dvěma nebo více objektům, které tvoří určitou skupinu z hlediska společných vlastností
- souhrnná myšlenková představa zahrnující celou třídu obdobných jevů a skutečností, předmětů i abstraktních témat

Označení/reprezentace obecného pojmu v oboru:

- termín (nejčastěji)
- zkratka
- značka
  - součást výkladových slovníků

Individuální pojem

- pojem vztahující se pouze k jednomu objektu

Označení/reprezentace:

- vlastní název/vlastní jméno - *Priceův index; Priceův zákon, Dublin Core (TDKIV, CZENAS)*
  - *formalizovaný slovní výraz typu „první světová válka (1914-1918), „Srpen 1968“ - součást CZENAS*

Zkratky, zkratková slova, značky

V obou systémech se řídíme praxí v odborné literatuře, plné znění se však preferuje

- CZENAS – zkratky podle potřeby
  - příklady: *AIDS, HIV pozitivní, SQL (dotazovací jazyk), RDA (katalogizační pravidla)*
- TDKIV – zkratky
  - *RDF, URL, URI, URN, EAN, EAD, FAQ, KWIC...* - zastoupeny jsou
  - *RDA, FRBR, FRISAD, FRAD ...* - zastoupeny nejsou
- Databáze KZK (Zkratky pro knihovnictví a informační obory)
  - obsahuje přes 4500 zpracovaných hesel – zkratk, zkratkových slov a akronymů
    - rozpisy, překlady, výklady a dalšími informacemi o jevech vyjadřovaných příslušnými zkratkami
    - *RDA, FRBR, FRISAD, FRAD ...* zastoupeny v KZK

Disproporční zastoupení zkratk v TDKIV – problematické především pro studenty

Termín

1. *Verbální označení obecného pojmu v určitém oboru* ČSN ISO 1087-1
2. *Pojmenování pojmu v systému pojmů některého vědního n. technického oboru.* Czechency
3. *Termín je odborné pojmenování s přesným jednoznačným významem* - B. Havránek
4. *Jednoslovný nebo víceslovný výraz s jasně definovaným pojmovým významem, který je opakovaně užíván v odborných textech.*
  - *Pojem, který je termínem reprezentován, představuje nedělitelný sémantický celek a je možné jej zařadit do soustavy odborných názvů daného oboru.* MetMat TDKIV
5. *Slovo nebo slovní spojení použité k označení pojmu* TDKIV termín

Vlastnosti - termín má být:

- jednoznačný - přesně vymezený význam – problematika synonymie, homonymie, polysémie
- věcně správný
- systémový
- motivovaný
- spisovný, stylisticky neutrální – po jazykové stránce správný
- nosný – umožňovat tvorbu odvozených a složených slov
- mezinárodně uznávaný

Jednoslovné a víceslovné termíny

Ideální reprezentant pojmu v pojmových systémech vědních a technických obor

Jednoslovný termín – reprezentovaný podstatným jménem (apelativem)

- TDKIV – převažuje singulár, např. *katalog, bibliobus*
- CZENAS – převažuje plurál, např. *katalogy, bibliobusy*

Víceslovné termíny - terminologická sousloví, tj. termíny obsahující dvě nebo více slov v závazném pořadí, mezi nimiž existují gramatické vztahy

Délka víceslovného termínu tj. počet lexemů ve víceslovném termínu se odvíjí od terminologických soustav jednotlivých oborů.

V odborné literatuře - až 77 % víceslovných termínů

TDKIV –

- *paměťová instituce; terminologický slovník; kolektivní smlouva, pasivní meziknihovní výpůjční služba*
- *aktualizace knihovního fondu, nosič emulzní vrstvy, náhrada titulní stránky, odezva rešeršního systému*
- *papír s dlouhou životností, odkaz ze závěti; odměna za užití autorského díla,*

CZENAS

- *paměťové instituce, terminologické slovníky, meziknihovní výpůjční služba, feministická teorie práva,*
- *efektivnost informačních služeb, automatizace knihovních procesů, konzervování muzejních exponátů*
- *práce se čtenářem, výchova ke čtenářství, sankce v mezinárodním právu, osoby se specifickými potřebami*

Termíny z pohledu oborového zaměření

- jednooborové – užívané v rámci jednoho oboru, speciální termíny pro danou doménu, např. *přívazek, katalogizační politika*
  - nomenklatury v rámci vědních oborů, tj. soubor pojmenování entit v rámci uspořádaného vědního systému, např. nomenklatura chemických prvků a sloučenin, nomenklatura rostlin, nomenklatura živočichů
- víceoborové – vyskytují se v několika oborech v různém významu
  - polysémy např. *pole (knihovnictví, zemědělství)*,
  - homonyma např. *třída (klasifikace), třída (ulice)* - vyskytují se řídce
- nadoborové/mezioborové (polotermíny, kvazitermíny)
  - tvoří součást různých oborů, mají tentýž základní obecný význam – polysémy (*katalog, systém, operace, metodika*)

Základní vlastnost termínu: jednoznačnost

disambiguace víceznačných termínů

- oborovou specifikací termínu
  - adjektivem
    - TDKIV – *knihovní katalog, pasivní meziknihovní výpůjční služba*
    - CZENAS - *knížní ilustrace, volební chování*
  - předložkovou vazbou
    - TDKIV - *otevřený přístup (k vědeckým informacím)*
    - CZENAS – *migrace obyvatelstva, migrace na venkov*
  - kvalifikátorem/relátorem uváděným v závorce
    - TDKIV - *notebook (počítač); tiskárna (polygrafie), tiskárna (výpočetní technika)*
    - CZENAS - *multitasking (psychologie), konfliktní linie (politologie)*
- další podpůrné nástroje
  - výklad (TDKIV), definice (CZENAS)
  - klasifikační systém (CZENAS)
  - poznámkový aparát (TDKIV, CZENAS)
  - vedení dalších deskriptorů v BIB záznamu (CZENAS)

Oborový a obecný termín

oborový termín

- je (má být) jednoznačný
- většina oborových termínů je víceslovná (terminologická sousloví),

obecný termín

- označuje třídu pojmů, tj. označuje obecný pojem, který je součástí pojmového systému vědního nebo technického oboru
- pokud není nespecifikován, je víceznačný
- v odborném textu označuje třídu pojmů (obecný pojem), jednoznačnost je daná kontextem

Aplikace obecných (významově nevyhraněných) termínů

- v oborovém slovníku
  - zúžení významu – specifikace termínu pomocí oborového kontextu je možná
  - specifikace termínu se však doporučuje i v těchto systémech
- v odborném textu
  - zúžení významu – specifikace termínu pomocí kontextu je možná
- v univerzálním souboru, jehož primární funkce je vyhledání relevantních dokumentů, informací
  - specifikace termínu odvíjející se od kontextu možná není
  - nejednoznačné termíny musejí být specifikovány explicitně, již jako základní vyhledávací prostředek (preferovaný termín)

Literatura

KTD: Česká terminologická databáze knihovnictví a informační vědy (TDKIV) [online databáze]. Praha: Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2019-04-03]. Dostupné z: <https://aleph.nkp.cz/cze/ktid>.

BALÍKOVÁ, Marie et al. *Metodika mapování a harmonizace rejstříků, číselníků a řízených slovníků aplikovaných v paměťových institucích: certifikovaná metodika* [online]. 2015 [cit. 2019-04-03]. Dostupné z: https://aleph.nkp.cz/F/?func=direct&doc_number=000083838&local_base=KKL

KZK: Databáze zkratk pro knihovnictví a informační obory (KZK) [online databáze]. Praha : Národní knihovna České republiky, 2003- [cit. 2019-04-03]. Dostupné z WWW: <http://aleph.nkp.cz/cze/kzk>.

Funkční požadavky na bibliografické záznamy: závěrečná zpráva. 1. vyd. Praha: Národní knihovna ČR, 2002. 117 s. ISBN 80-7050-400-5. Dostupné také z: <http://www.ifla.org/files/assets/cataloguing/frbr/frbr-cs.pdf>

ČSN ISO 1087-1

Olga Martincová, Ivana Bozděchová (2017): TERMÍN. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/TERMÍN> (poslední přístup: 3. 4. 2019)

HAVRÁNEK, Bohuslav, ed. a kol. *Slovník spisovného jazyka českého*. 2., nezměn. vyd. Praha: Academia, 1989. 8 sv.

POŠTOLKOVÁ, Běla. *Odborná a běžná slovní zásoba současné češtiny*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1984. 123 s. Studie ČSAV; č. 21/84.

POŠTOLKOVÁ, Běla, ROUDNÝ, Miroslav a TEJNOR, Antonín. *O české terminologii*. Vyd. 1. Praha: Academia, 1983. 119 s. Malá jazyková knihnice; sv. 2.

SOCHOVÁ, Zdeňka a POŠTOLKOVÁ, Běla. *Co v slovnících nenajdete: novinky v současné slovní zásobě*. 1. vyd. Praha: Portál, 1994. 204 s. ISBN 80-7178-000-6.

SKOUMALOVÁ, Zdena, ed. a PANEVOVÁ, Jarmila, ed. *Obsah, výraz, význam: výbor z lingvistického díla Miloše Dokulila*. 1. vyd. V Praze: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta, 1997. 2 sv. ISBN 80-85899-37-X.

BARITÉ, Mario. 2018. "Literary warrant". *Knowledge Organization* 45, no. 6: 517-536. Also available in *ISKO Encyclopedia of Knowledge Organization*, ed. Birger Hjørland, coed. Claudio Gnoli. http://www.isko.org/cyclo/literary_warrant

BALÍKOVÁ, Marie et al. *Interoperabilita v paměťových institucích: INTERPI* [online]. 1. vydání. Praha: Národní knihovna České republiky, 2015 [cit. 2019-04-03]. ISBN 978-80-7050-661-5. Dostupné z: <http://www.interpi.cz/download/INTERPI-monografie-cze.pdf>.

Ustanovení mezinárodních zásad katalogizace: heslář (1. česká verze, 31.8.2017) [online]. Praha: Národní knihovna ČR, 2017 [cit. 2019-04-08]. Dostupné z: <http://www.nkp.cz/o-knihovne/odborne-cinnosti/zpracovani-fondu/informativni-materialy/ustanoveni-mezinarodnich-zasad-katalogizace>.